

11. *Rokeach, M.* Understanding human values: individual and societal / Milton Rokeach. - Free Press, 1979, 322p.
12. *Trager G.* Culture as Communication: A Model and Analysis / George Trager, Edward Hall. - New York, 1954.- 205 p.

A n n o t a t i o n

Danylova T.V. F. Kluckhohn and F. Strodtbeck's Value Orientations Theory *The idea that there are basic human values, which can be measured and compared, has captivated scientists for decades. The paper is focused on F. Kluckhohn and F. Strodtbeck's value orientations theory - a very influential theory of basic human values, which outlines five basic human problems that were common to all peoples at all times and all places.*

Keywords: *values, value orientations, culture, society, patterns of behavior, intercultural communication*

Свищов В.Ю.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

КОНЦЕПЦІЯ МОВИ Д. ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСЬКОГО: СПІВВІДНОШЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ТА ФІЛОЛОГІЇ

Стаття присвячена дослідженню місця філософії та філології у європейській філософській думці. Важливість наукової спадщини одного з українських філософів, лінгвіста, учня О.Потебні та почесного члена Петербурзької Академії наук Д.Овсянико-Куликовського досліджується в статті. Головна увага в статті приділяється філософсько-лінгвістичному вченні Д.Овсянико-Куликовського, яке було націлене на визначення сутності й природи живої людської мови, вивчення проблеми її походження, дослідження ролі в пізнавальній і творчій діяльності індивіда і народу загалом. Воно втілювало оригінальні підходи до вивчення співвідношення думки і слова. Лінгвістика спонукає звертатись до філософії, так як ця наука стимулює пізнавальну діяльність дослідників мови. Вона пояснює сутність фундаментальних світоглядних ідей, які лежать в її основі. Дає змогу осмислити, зрозуміти й пояснити конкретні наукові факти.

Наукове надбання Д.Овсянико-Куликовського стало предметом дослідження таких вчених, як А.Ветухова, А.Горнфельд, Т.Райнова, С.Ольденбурга, П.Сакуліна, М.Анікіна, М.Бойко, І.Глюхіна, Ю.Манна, М.Осьмакова, Я.Грицак, І.Гуржій, О.Ладига, О.Реснт, В.Сарбей, Л.Чувпило, Н.Безлепкіна, В.Крутоус та Н.Нікітіна.

Ключові слова: *філософія мови, лінгвістика, кантівський апіоризм, позитивізм, асоціація, аперцепція, мислення, феномен, філософія лінгвістики, лінгвістична філософія, категорія субстанції, психологія мови.*

Вступ. Мова як феномен культури здавна привертала увагу філософів. Ряд цікавих міркувань про мову належать ще Сократу, Платону, Арістотелю. Італійські

гуманісти епохи Відродження, пильно вивчаючи давньогрецьку й латинську мови, заклали основи класичної філології, що стала згодом родоначальницею широкого кола наук про мову. Інтерес до філософського осмислення мови різко зростає з кінця XVIII – поч. XIX ст. Німецький дослідник В. фон Гумбольдт сформулював положення про те, що мова являє собою особливого роду реальність, характерною рисою якої є саморозвиток, іншими словами – вироблення самої себе. Загалом у XIX ст. склалося філософське уявлення про мову, яке згодом стало класичним. Воно було відправною точкою й основою для осмислення мови філософами XX ст.

Перехід від філософської класики до періоду філософії мови пов'язаний зі зміною об'єкта дослідження: на місце «ідей» приходять лінгвістична суть – пропозиції і терміни. Суб'єкт, що пізнає, часто відходить на периферію пізнавального процесу або взагалі усувається, і дискурс починає розглядатися як автономний.

Що спільного і що відмінного між філософами та філологами? У них спільний матеріал – текст, але об'єкти з цього матеріалу вони виокремлюють різні. У них безумовно різні способи інтерпретації текстів, а окрім того різні акценти – на чужому в тексті (філологи) чи на своєму в тексті (філософи). Для філолога, майже все важливе в тексті, можна виразити словами, для філософа ж – ніщо важливе в тексті не підлягає вираженню.

У сучасній європейській філософській думці проблема мови виникає також у зв'язку із спробою віднайти базові основи людського пізнання і культури у руслі традиційної філософської проблематики. Не менш важливим чинником звернення філософів до мови стало питання про мову філософії та про її узгодження, з одного боку, а з іншого – з філософією.

Коли філолог, озброєний структурними методами врахування найбільшої кількості відношень в тексті, трактує різного роду безсистемні предмети, він виявляє в них системність, яка є невидимою на перший погляд. Коли ж за подібні тексти береться філософія, то вона підкреслює в них безсистемність, абсурдність, беззмістовність. Інтуїція філософів з приводу того, що вони читають, часто являється глибокою, але знайти їй текстове виправдання набагато важче, ніж вони думають, тим більше, якщо вести боротьбу не на життя, а на смерть з текстовою поверхнею мови.

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю виявлення спільного і відмінного між філософією та філологією, зокрема в дослідженні творчості Д. Овсянико-Куликовського, який зосереджував свою увагу на психології як науці, вбачаючи місце науки про мову між психологією та соціологією. Саме творчість Д. Овсянико-Куликовського і не тільки, надала філософії мови в Росії та Україні другої половини XIX ст. психологічного спрямування. Лінгвістика спонукає звертатись до філософії, так як ця наука стимулює пізнавальну діяльність дослідників мови, пояснюючи сутність фундаментальних світоглядних ідей, які лежать в її основі, дає змогу осмислити, зрозуміти й пояснити конкретні наукові факти.

В сучасній філософії мови надають самостійного значення як символу людського життя, так і самому життю. У другій половині XIX ст. сформувались окремі напрямки гуманітарних досліджень, пов'язаних із філософським осмисленням феномену людської мови, - філософія мови, філософія лінгвістики, численні філософські проблеми

мовознавства. Саме тому, актуальність досліджень з вивчення філософії мови є незаперечною, адже статус філософії мови до сьогодні невизначений.

Ступінь наукової розробки теми полягає в теоретичній реконструкції багатоміжових взаємозв'язків філологічної і філософської думки. Невід'ємною складовою майже всіх філософських і лінгвістичних концепцій сьогодення стала філософія мови. Разом з тим слід підкреслити, що на думку багатьох філософів, історія філософії мови існує у вигляді розрізнених, а часто й несумісних один з одним роздумів з цього приводу.

Мова перебуває в центрі сучасних гуманітарних наук, розуміння сутності й природи живої людської мови, її духовно формувальної функції, усвідомлення неможливості елімінування мови із щоденного життя суспільства, робить вкрай необхідним її філософське осмислення. У цьому сенсі філософія мови постає як досить широка сфера гуманітарних досліджень, спрямованих на вивчення сутності й природи живої людської мови, її взаємозв'язків з буттям (реальністю, дійсністю, світом), свідомістю, мисленням, а також сфера власне теоретико-методологічного знання, що охоплює й інтерпретує ці взаємозв'язки.

Ключова мета дослідження полягає у визначенні місця філософії мови серед сучасних гуманітарних наук, насамперед її статусом як межової науки між кількома напрямками гуманітарних досліджень – мовознавством, філософією. Не дивлячись на те, що наукова діяльність Д.Овсянико-Куликовського достатньо вивчена, проблема філософії мови в його творчості розкрита неповністю як у європейських, так і у вітчизняних дослідженнях.

Основна частина.

Філософію мови не можна ототожнювати ні з лінгвістичною філософією, ні з філософією лінгвістики, ні з методологією мовознавчих досліджень, ні з загальним мовознавством. Вона має власний предмет дослідження, розглядає питання про сутність і природу мови. Філософія мови з позицій лінгвіста є складником теорії мови, у межах якої досліджуються питання природи і сутності людської мови, пов'язані з її відношенням до дійсності, суспільства, свідомості, мислення, або людина у її стосунках із світом. При цьому сфери буття і свідомості в лінгвофілософських дослідженнях розглядаються не самі по собі, а в аспектах їх співвідношення із мовою.

Філософський і лінгвістичний підходи до сутності мови, тобто дві різні філософії мови, поєднує глибока внутрішня спорідненість мови і філософії як двох символічних форм світорозуміння – наївного, стихійно-рефлексивного (в мові) й теоретичного, рефлексивного (в філософії) – з їх спільною установкою бачити світ як єдине ціле.

Навряд чи оцінка ролі та значення мови сучасною філософією може бути охарактеризована як песимістична, хоч значна частка песимізму, безсумнівно, має місце. Швидше це реалізм або реалістичний оптимізм. Філософія ХХ ст. вбачає в мові як незаперечне благо, так і небезпеку. Справа не тільки у тому, що люди часом виявляють невміння користуватися мовою і від цього страждають, а в тому, що за своєю природою мова "розставляє пастки", створює небезпеки. У зв'язку з цим роль мови сучасною філософією оцінюється інакше.

Чимало філософів ХХ ст. дійшли висновку, що влада мови настільки велика, що певною мірою творить реальність.

Важливо підкреслити, що осмислення тиранічної ролі мови в суспільстві не привело сучасну філософію до обґрунтування закликів "повстати" проти мови. Мова за будь-яких обставин залишається найважливішим "місцем зустрічі" людини та суспільства. За допомогою мови людина знаходить справжню можливість стати людиною. Мова знаходиться на одному рівні з мораллю, правом, традиціями, звичаями й саме через них формує ті особливості, що виділяють рід людський із царства природи.

Аналітична філософія включала в себе дві групи філософів, які здійснювали пошук у відповідних напрямках. Одна з них зосередила свої зусилля на логічному аналізі мови. Її представники, такі як: Б. Рассел (1882-1970), Д. Мур (1873-1958), А. Уайтхед (1861-1947), Х. Райхенбах (1891-1953), М. Шлік (1882-1936) та інші - вбачали головну задачу в тому, щоб у кінцевому результаті реформувати мову, максимально виключивши з неї логічні невідповідності та двозначності. Звичайно, йшлося не про реформування живої розмовної або літературної мови, не про те, щоб наказувати всім людям користуватися не тією мовою, до якої вони звикли. Йшлося про те, що тільки недвозначна, несуперечлива мова придатна для постановки та розв'язання наукових проблем. Логічний аналіз мови передбачав, зокрема, виявлення прихованих у мові суперечливих понять.

Друга група філософів пішла іншим шляхом. Представники напряму, що отримав назву "лінгвістична філософія", вбачали свою задачу не в реформуванні мови, а в ретельному аналізі практичного її вживання з тим, щоб усунути з мови непорозуміння, які виникають внаслідок неправильного її використання.

Головним представником лінгвістичної філософії став Л. Вітгенштайн. Від самого початку найважливішим він вважає досягнення ясності при користуванні мовою. Особливою заслугою Л. Вітгенштайна, мабуть, є те, що він виявив у мові органічно властиву їй здатність бути знаряддям людської нещирості й навіть провокувати людину на нещирість.

Найважливішою ознакою філософії мови, з огляду на численні філософські проблеми мовознавства, є цілісність підходу до людської мови загалом, а не окремих її аспектів, рівнів, категорій. Це виявляється, насамперед, у єдності філософсько-світоглядного розуміння сутності і природи мови. Для прикладу доцільним буде звернутися до В. фон Гумбольдта, який вважав, що мова – це дух народу; О. Потебня та Д. Овсяннико-Куликовський дотримувалися точки зору про те, що мова – це вияв глибинного духу народу в його розвитку, божественно-людський витвір; пізній Л. Вітгенштейн вважав, що мова – це один із типів людської діяльності зі своїми правилами мовної гри.

Творчість Д. Овсяннико-Куликовського завжди викликала великий інтерес як у його сучасників, так і у дослідників нашого часу. Наприкінці XIX ст. його доробок став предметом дослідження таких вчених, як А. Ветухова, А. Горнфельд, Т. Райнова. Далі за хронологією були С. Ольденбург, П. Сакулін, М. Анікін. У радянський період проблемою визначення впливу вченого на інтелігенцію кінця XIX – початку XX століть займалися М. Бойко, І. Люхін, Ю. Манн, М. Осьмаков та ін. З початком нової сторінки Української державності творча діяльність Д. Овсяннико-Куликовського привертає увагу таких українських дослідників, як Я. Грицак, І. Гуржій, О. Ладиґа, О. Реєнт, В. Сарбей,

Л. Чувпило. Актуальними у вивченні наукової спадщини Д.Овсянико-Куликовського є дослідження таких російських вчених як Н.Безлепкін, В.Крутоус та Н.Нікітіна.

Д. Овсянико-Куликовський – учень та послідовник О.Потебні, який належав до психологічного напрямку у мовознавстві (праця «Про значення наукового мовознавства для психології думки», 1901). Тому нам слід з'ясувати питання впливу О.Потебні на Д.Овсянико-Куликовського, щоб зрозуміти, як формувалися наукові пошуки вченого. Доцільним буде визначити чи дійсно О.Потебня вплинув на визначення напрямку наукових пошуків свого учня. О.Потебня зробив надзвичайно великий внесок у формування Д. Овсянико-Куликовського, як дослідника лінгвістичних та літературознавчих проблем. Подібно до свого вчителя, Д. Овсянико-Куликовський повністю заглибився у вивчення лінгвістичних проблем, але не втрачав інтерес до питань психології, художнього мислення, творчості письменників.

На думку деяких науковців, кантівський апріоризм і позитивістські принципи пронизують все філософсько-лінгвістичне вчення представника позитивістської філософії, в якому центральне місце належить мовному суб'єкту. Мовний суб'єкт, на думку Д. Овсянико-Куликовського, є живим людським організмом з його фізіологічними умовами членороздільного мовлення і відповідними даними нервової системи та мозку. Так як слово виникає на основі асоціації та аперцепції, то головну увагу вчений зосереджує на вивченні тих внутрішніх законів, що керують думкою-мовленням мовного суб'єкта.

Д. Овсянико-Куликовський відстоював принцип навчання дітей у народних школах рідною мовою, право кожного народу на вільний розвиток («Психологія національності», 1922). Йому також належать праці «Мова та мистецтво» (1896), «Синтаксичні спостереження» (1899), «Синтаксис російської мови» (1919) та інші.

У літературознавстві його цікавили, в першу чергу, психологічні дослідження творчості видатних письменників та поетів. Із середини 90-х рр. виходить низка публікацій Д.Овсянико-Куликовського, присвячених творчості М.Гоголя, О.Пушкіна, Л.Толстого, І.Тургенева, статті про лірику, як особливий вид творчості. За декілька років вчений поступово прийшов до задуму великої монументальної праці - «Історія російської інтелігенції». «В цієї зтяжної праці, розпочатої в 1903 році, відобразивсь мій загальний світогляд і моє – російське – політичне та соціальне самопочуття»[4, с. 346].

Він також є автором наукових розвідок про М.Драгоманова, О.Потебню, Т.Шевченка, ряду «Граматик», методик вивчення синтаксису у військових навчальних закладах. Написав посібник «Теорія поезії і прози. Теорія словесності» (1917), до якого додав термінологічний словник.

Філософсько-лінгвістичне вчення Д.Овсянико-Куликовського було націлене на визначення сутності й природи живої людської мови, вивчення проблеми її походження, дослідження ролі в пізнавальній і творчій діяльності індивіда і народу загалом, втілювало оригінальні підходи до вивчення співвідношення думки і слова. Підтверджують цю думку також слова Д.Овсянико-Куликовського: "У психології мови, тобто мисленні фактичному, реальному (а не формально-логічному), увесь сенс не в тому, що сказано, що подумано, а в тому, як сказано, як подумано, у який спосіб подано відомий зміст" [5, с.28].

Д.Овсянико-Куликовський – представник позитивістської філософії, яка поширилася в Росії у другій половині XIX ст. стверджує, що людська думка розвивається в напрямку абстрактності, усвідомленості й раціональності. В процесі становлення логічного мислення граматичні форми переходять у підсвідоме, стають засобами думки і вживаються автоматично. Логічна форма думки домінує над мовою і підлягає вже не психологічним, а логічним законам розуму, котрі є за своєю суттю раціональними. Поняття зароджуються у слові, а подальший розвиток отримують у мові.

Д.Овсянико-Куликовський намагався дослідити процеси мислення, пізнання, спираючись на історію мови та історію науки, філософії, мистецтва. Він вважав, що граматична форма повинна відповідати дійсності, тобто значенню слова. Основними ідеями, які простежуються в працях представника позитивістської філософії є: еволюція думки людини йшла від сприйняття світу (категорія субстанції, «іменник») до його осмислення (діяльність, «дієслово»); ідея мовного суб'єкта (живий людський організм, людська психіка); мова – «зустріч свідомого і підсвідомого», «породження Духа»; мова – «орган мислення індивіда», «мовлення індивідуальне»; логічні поняття субстанції, атрибута, дії, стану тощо історично розвиваються з граматичних категорій.

У працях О.Потебні, які досліджував Д.Овсянико-Куликовський, ми можемо простежити безсумнівний вплив В. фон Гумбольдта на формування філософії мови О.Потебні. Проблема співвідношення мови та мислення не могла не зачепити філософа О.Потебню. Твердження В. фон Гумбольдта щодо вирішальної ролі мови у взаємовідносинах людини з оточуючою її природою послужило для О.Потебні основою для розуміння сутності «перекладу» суб'єктивних уявлень в об'єктивні дані мови.

Д.Овсянико-Куликовський, спираючись на О.Потебню, стверджував, що мова – це засіб не висловлювати вже готову думку, а створювати її. Мова – це не відображення певного світогляду людини, що сформувався під чийось впливом, а складова його діяльності. Як за допомогою слова не можна передати іншому своєї думки, а можна тільки пробудити в ньому його власну, так не можна її повідомити у творі мистецтва, і тому зміст завершеного твору розвивається не в мистецтві, а в тих, хто розуміє, хоча й виникає твір як акт самоусвідомлення його творця.

Досліджуючи особливості розвитку філософії мови в контексті позитивізму, загальна тенденція розвитку наук сприяла і розвитку мовознавства та виділення його в самостійну наукову дисципліну. У лінгвофілософських концепціях О.Потебні та Д.Овсянико-Куликовського простежується виділення мови в особливий об'єкт науки, який розвивається за своїми законами, відмінними від законів логічного мислення. Вченим вдалося глибоко зрозуміти взаємозв'язок мови і мислення, зосередившись на значенні слова і його внутрішній формі, виявивши при цьому роль слова в науково-дослідницькій та художній діяльності.

Висновки. Філософія мови переосмислила й актуалізувала віру в слово, виражену відомим біблійним висловом "На початку було Слово...", відобразила значення мови, що зросло в житті суспільства й індивіда. Тому підсумовуючою тезою філософського осмислення мови в XX ст. могла б стати теза про те, що жодна фундаментальна проблема людського буття не може бути ні поставлена, ні вирішена без пильної уваги до мови.

Аналізуючи наукову спадщину Д. Овсянико-Куликовського у таких науках як сходознавство, мовознавство, лінгвістика, психологія, філософія, культурологія та літературознавство, можливо зробити висновок, що він був вченим-енциклопедистом. Саме його спадщина та спадщина багатьох інших українських філософів дає нам підставу говорити про перспективи розвитку не лише філософії мови в Україні, а й української філософії мови, адже усе виразніше лунають голоси українських філософів мови, які живуть в Україні (Р.Кісь, М.Луценко, М.Попович, Д.Руденко і т.д), пишуть українською, ідентифікують себе як українські лінгвофілософи.

Література:

1. *Бацевич Ф.С.* Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник / Ф. С. Бацевич. – Київ: ВЦ «Академія», 2011. – 240с.
2. *Безлепкин Н.* Философия языка в России. / Н.Безлепкин. – Санкт-Петербург: «Искусство-СПБ», 2002.- 272 с.
3. *Гусев С.С., Тульчинский Г.Л.* Проблема понимания в философии / С.С.Гусев, Г.Л. Тульчинский. - М., 1985. - 212 с.
4. *Иваньо Ф. И.* Очерки развития эстетической мысли Украины/ Ф. И. Иваньо. – М.: Искусство, 1981. – 423 с.
5. *Овсянико-Куликовский Д.Н.* А.А.Потебня, как языковед-мыслитель. / Д.Н.Овсянико-Куликовский. – Киев: «Киевская Старина», 1893. – 61с.
6. *Овсянико-Куликовский Д.Н.* Литературно-критические работы. / Д.Н.Овсянико-Куликовский Т.2. – М., 1989. – 526 с.
7. Переписка М. Горького с Д. Н. Овсянико-Куликовским // М. Горький. Материалы и исследования. Т. 3. - М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1941. – С. 135-158.
8. *Сокулер З.А.* Людвиг Витгенштейн и его место в философии 20-го века. /З.А. Сокулер. - Долгопрудный, - 1994. - 96 с.
9. *Якобсон Л.* Овсянико-Куликовский // Литературная энциклопедия: В 11 т. /Л. Якобсон. - М.: ОГИЗ РСФСР, гос. словарно-энцикл. изд-во «Сов.Энцикл.». 1934, - Т. 8.

Annotation

V. Svyshchov. Philosophy and philology: D.Ovsyaniko-Kulikovskiy `s conception of philosophy of language. The article is devoted to investigation of a place of philosophy of language among modern humanitaries. The importance of scientific heritage of one of Ukrainian philosophers, the linguist, O. Potebnya`s follower and honourable member of the Petersburg Academy of Sciences D. Ovsyaniko-Kulikovskiy is analysed in the paper. The main focus of the article is given to philosophical and linguistic doctrine of D. Ovsyaniko-Kulikovskiy, which was aimed at defining the essence and nature of a living human language, study the problem of its origin, the role of research in the cognitive and creative activity of the individual and nation as a whole. The doctrine embodied original approaches to the study of correlation of thought and speech. Linguistics encourages to contact to philosophy so that this science stimulates cognitive activity of language researchers. It explains the nature of fundamental philosophical ideas. Allows you to comprehend, to understand and to explain specific scientific facts.

In the late nineteenth century scientific achievements of D. Ovsyaniko-Kulikovskiy was the subject of research of such scholars as A. Vyetuhova, A. Gornfeld, T. Rajnov, S.Oldenburh,

P.Sakulin, M.Anikin, M.Boyko, I. Ilyukhin, Yu.Mann, M.Osmakov, Ya.Hrytsak, I. Gourzhiy, O.Ladyha, O.Reyent, V.Sarbey, L.Chuvpylo, N.Bezlepkin, V.Krutous N.Nikitina.

Keywords: *philosophy of language, linguistics, Kant's Theory of A Priori Knowledge, positivism, apperception, association, thinking, phenomenon, philosophy of linguistics, linguistic philosophy, the category of substance, the psychology of language.*

Лугуценко Т.В.

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ БУТТЯ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Розглядаються: різні аспекти становлення сучасного концепту віртуальної реальності, проблема антропологічного буття віртуальної реальності; феномен віртуальної реальності і його сутнісних особливостей, а також типології віртуальних реальностей.

Ключові слова: *природна віртуальна реальність, штучна віртуальна реальність, віртуальний простір, віртуалізація.*

Практика використання таких термінів, що нестримно розповсюдилися в останнє десятиліття, як "віртуальна реальність", "віртуальна мережа", "віртуальні технології", "віртуальне співтовариство", "віртуальне спілкування" і тому подібне, стала буденною. Терміни, похідні від слова "віртуальний", активно вводяться в обіг різного роду дослідниками сучасного суспільства – від філософів і культурологів до політиків і журналістів. Причому кожен вкладає в базове поняття "Віртуальна реальність" свій власний сенс – від економіки до реальності мультимедійних ігор або стану душі. Ми вважаємо, що розповсюдження нової термінології, з одного боку, свідчить про прагнення відобразити зриме зростання ролі комп'ютерних технологій в повсякденному житті людей, з іншого – відображає тенденцію розширювального, метафоричного використання поняття "Віртуальна реальність". Завдяки йому сьогодні позначаються як нові, так і давно відомі економічні, політичні, культурні і психологічні феномени, не пов'язані безпосередньо з комп'ютерними технологіями, але що виявляють деяку подібність з явищами, що з'явилися саме завдяки комп'ютерним технологіям.

Категоріальне гоіфф близьке до категоріального використання термінів virtus, "віртуальне" в різних значеннях відмічено в роботах Хоми Аквінського, Августина Блаженного, Джованні Бонавентури, Миколи Кузанського, Марка Тулія Цицерона та інших представників римського стоїцизму і схоластичної філософії, староіндійського філософа Патанджалі, у А.Бергсона, Ж. Бодрійяра, Г.В.Ф.Гегеля, І.Канта, М.Монтеня. Спочатку в контексті інформаційних технологій поняття "Віртуальна реальність" використовується в роботах М.Крюгера, В.Розіна, М.Хайма та інших сучасних дослідників. Ці роботи стали підставою для дослідження історико-філософського аспекту використання понять "віртуальне", "віртуальна реальність".